

УДК 94 (477)

Теофіл Рендюк

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В РУМУНІЇ

Стаття присвячена актуальній темі – вивченню маловідомих в Україні фактів формування української еміграції в Румунії та долю її представників упродовж 1709–1940 рр. Вперше досліджується тісна взаємодія між першою хвилею української еміграції в Молдові та Валахії часів перебування там Івана Мазепи та його оточення і нашими співвітчизниками, які внаслідок різних обставин опинилися в межах сучасної Румунії в різні історичні періоди.

Ключові слова: Румунія, Молдова, Валахія, українська еміграція, Іван Мазепа.

Прискорений процес кристалізації української національної ідеї за роки незалежності України вимагає комплексного вивчення історії нашої держави в усіх її аспектах. За таких обставин особливої актуальності набуває дослідження невідомих дотепер або свідомо спотворених за радянський період сторінок вітчизняної історії, до яких відноситься і витoki формування української військової та політичної еміграції в Румунії та її становище упродовж найбільш складних періодів України XVIII – першої половини XX ст.

Проте в сучасних українських наукових дослідженнях фактично відсутні, за виключенням декількох публікацій загального характеру, спеціальні роботи, присвячені комплексному аналізу причин формування, процесу розвитку та становища упродовж зазначеного періоду української військової та політичної еміграції в Румунії.

Саме цей чинник обумовлює наукову новизну цієї статті, метою якої є розкриття особливостей становлення та розвитку першої та другої хвиль української еміграції в Румунії, її взаємовідносин з владними структурами країни перебування, зв'язків з історичною Батьківщиною, горизонтальних контактів з представниками співвітчизників в інших країнах тощо.

Реалізація поставленої мети окреслює низку завдань, головними серед яких є аналіз стану наукової розробки досліджуваної теми та її джерельної бази, виявлення передумов та причин появи в Румунії української політичної та військової еміграції, вивчення тісної взаємодії між першою хвилею української еміграції в Молдові та Валахії часів перебування там гетьмана Івана Мазепи та його оточення і нашими співвітчизниками, які внаслідок різних обставин опинилися в межах сучасної Румунії в різні історичні періоди, особливо після поразки національно-визвольних змагань за незалежність Української держави упродовж 1917–1920 рр.

Об'єктом дослідження статті є становлення та розвиток української військової та політичної еміграції в Румунії.

Предметом – роль різних поколінь наших співвітчизників, які, як правило, поза своєю волею опинилися на території сусідньої країни, у збереженні національного духу, консолідації зв'язків з Україною та достойного представлення української нації за кордоном.

Всебічне вивчення історії української військової та політичної еміграції в Румунії упродовж XVIII – першої половини XX ст. не стало предметом окремих наукових досліджень ані у вітчизняній, ані у зарубіжній історіографії. Проблематиці щодо становища українців в Румунії в цілому, водночас з акцентом на становище від 3 до 5 тис. українських емігрантів у цій країні впродовж 1917–1920 рр., присвячений окремий дуже важливий розділ у п'ятнадцятому томі "Українці в світі" 15-томного видання "Україна крізь віки" В. Трошинського і А. Шевченка, виданого у 1999 р. [1].

Серед важливих праць слід зазначити низку робіт доктора історичних наук, завідувача відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, професора кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України С. Віднянського з питань відносин України із країнами Центральної та Східної Європи, зокрема становлення Румунії як національної держави, спроби інтегрування українського етносу в державотворчий процес цієї країни [2]. Автори перелічених робіт на основі багатого фактичного матеріалу зуміли відобразити певну картину буття української еміграції в Румунії та визначити її проблемні питання.

Щодо вивчення історії першої хвилі української військової та політичної еміграції в Румунії, то слід навести доробки Є. Маланюка [3] та М. Андрусяка [4]. Найбільш повно воно представлено у дослідженні автора [5].

Джерельну базу цієї статті складає, насамперед, Євангеліє, видане арабською мовою коштом І. Мазепи в Алеппо у 1708 р. для богослужбового вжитку православних сирійців, копію якої автор вперше за 300 років привіз в Україну, зокрема вступні частини давньогрецькою та арабськими мовами, де надана висока оцінка ролі І. Мазепи, похованого у румунському місті Галац, як видатного історичного діяча, мецената і блискучого борця за незалежність Української держави.

Окреме місце щодо вивчення історії української військової та політичної еміграції в Румунії періоду 1918–1940 рр. належать спогадам О. Порохівської-Андрич [6].

Першою хвилею організованої військової та політичної еміграції з України до підвасальних Османській імперії Молдови та Валахії став вимушений виїзд значної частини козацької старшини, рядових козаків та членів їх сімей до цих придунайських князівств, після поразки союзних військ І. Мазепи та шведського короля Карла XII під час Полтавської битви, що відбулася у червні 1709 р.

Звернення І. Мазепи до турецької влади після цієї доленосної битви дати згоду на поселення, разом з Карлом XII, у м. Бендерах не було неочікуваною новиною ні для султана Османської імперії, ні для Бендерського сераскира Юсуфа-паші, ні для тогочасного господаря Молдови Міхая Раковіце. Слід зазначити, що Бендери, а також Бухарест та Ясси, як місця можливого політичного притулку для представників української козацької еміграції, виникли та фігурували у планах українського гетьмана, який упродовж всього 21-річного періоду перебування при владі підтримував активні зв'язки з цими містами після Полтавської битви.

Щодо чисельності козаків, які подалися за гетьманом, то Орест Субтельний уточнює, що з І. Мазепою до Бендер прибуло близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців, частина з яких з часом поселилася у Яссах, Бухаресті та Сучаві.

У зв'язку з цим, молдовський літописець Н. Костін подає цінну, на наш погляд, інформацію щодо порядку та місця розташування української верхівки. "12 серпня 1709 року, – пише він, – гетьманські полковники, посилаючись на їх православну віру, – звернулися до короля та Мазепи з проханням, дати їм, їх дружинам та дітям дозвіл виїхати до Ясс, а ними були: генеральний обозний Іван Ломіковський з усіма своїми синовіями, генеральний писар Пилип Орлик з усіма канцеляристами, які виявилися корисними козацькому війську, прилуцький полковник Дмитро Горленко та інші полковники... Та віддав їм Михайл-воде хороші квартири у Яссах, розміщуючи всіх у боярських дворах. Коментуючи цей факт, румунський історик І. Ністор свого часу підкреслював, що дружня зустріч була забезпечена полковником І. Мазепою у Яссах завдяки їх родинним зв'язкам з Д. Апостолом" [12, р. 69].

Генеральний писар П. Орлик та переважна частина старшини українського козацтва відразу після поховання тіла І. Мазепи у с. Варниця під Бендерами на початку жовтня 1709 р. висловлювали міркування щодо необхідності перенесення останків гетьмана до м. Ясси. В основі таких планів лежали декілька серйозних аргументів, серед яких те, що у тодішній столиці Молдови на той час, за умов прихильного ставлення молдовського господаря М. Раковіце, сконцентрувалася переважна частина української військово-політичної еліти в еміграції. Там же перебувала уся гетьманська канцелярія, що могло б забезпечити більшу увагу для вшанування покійного гетьмана і стало предметом особливої турботи багатьох поколінь українських емігрантів в Румунії.

Безперечно, все це бралось до уваги прибічниками перевезення тлінних останків І. Мазепи до м. Ясси, які 22 жовтня 1709 р. склали на адресу Карла XII спеціальний меморандум щодо подальших взаємовідносин між українською та шведською сторонами за умов перебування в еміграції під назвою "Покірний маєстат запорозького війська до св. Королівського маєстату Швеції". Як шляхетний жест щодо вшанування пам'яті І. Мазепи, у п'ятому пункті цього документа, зокрема зазначалося: "Боліємо над славним похороном ясновельможного гетьмана Мазепи, що ті дорогі тлінні останки, геройська душа в яких наповнила увесь світ славними вчинками, прийняла марна земля цього простого села. Тому запорозьке військо звертається до осв. Королівського маєстату з проханням змогти поховати тлінні останки свого гетьмана урочистіше в славнішому місті, зокрема в Яссах, у так званому монастирі Голія" [7, с. 116]. Безперечно, там могила І. Мазепи мала кращі умови догляду ніж у с. Варниця.

Слід окремо підкреслити, що при визнаному авторитеті шведського короля, без попереднього позитивного вирішення цього питання з молдовським господарем, а також із суверенним турецьким султаном про перепоховання І. Мазепи не могло бути і мови. Тому спадкоємець гетьмана А. Войнаровський та розквартирована на той час у столиці Молдови українська козацька старшина порушили це питання і перед Стамбулом, вдало обґрунтовуючи свою позицію як небезпекою пограбування могили у с. Варниця та ймовірністю викрадення останків українського гетьмана з метою їх перевезення до Москви, так і необхідністю перепоховання І. Мазепи у більш престижному місці, наводячи, в якості аргументу, згадане побажання самого гетьмана бути похованим у церкві Святого Гробу в Єрусалимі, якій за свого життя він передавав численні цінні подарунки.

Слід зазначити, що Стамбул видав А. Войнаровському спеціальний дозвіл (фірман), що на той час робило честь турецькій владі, для перепоховання останків І. Мазепи у церкві Святого Гробу в Єрусалимі. Про це був поінформований у зв'язку зі своїм призначенням новий господар Молдови Ніколай Маврокордат (6 листопада 1709 – 23 листопада 1710 рр.), який пізніше, разом з А. Войнаровським, вніс певні корективи у реалізації директиви Стамбулу [8].

Тим часом, процедуру перепоховання тіла українського гетьмана прискорив прикрий та несподіваний збіг обставин: його могила у Варниці була профанована [9, р. 8], можливо татарами або злочинцями, які шукали коштовності. У будь-якому разі, могилу гетьмана у Варниці прийшлося впорядкувати по-новому, що можна вважати черговим перепохованням, після чого біля неї встановлено постійну варту.

На думку деяких дослідників, цей чинник призвів до появи цікавого таємного плану: у березні 1710 р. прихильники покійного гетьмана стали навмисно розповсюджувати чутки про те, що тіло І. Мазепи буде перепоховане у Яссах, посилаючись на наведені аргументи, у тому числі згоду Карла XII. Насправді ж, після виходу похоронної процесії з Варниці, "десь по дорозі, вона різко повернула на південь, опинившись у Галацах" [10, р. 249].

Такий несподіваний поворот подій, зрозумілий лише авторам задуму, упродовж майже трьохсот років ввів в оману декілька поколінь істориків, які по-різному висловлювалися щодо місця поховання І. Мазепи. Так, Д. Бантиш-Каменський, у роботі "История Малой России", вчетверте перевиданої у 1903 р. у Києві, зазначав, що І. Мазепа похований у Варниці, а пізніше його труну перевезли до Ясс і там справили урочисті похорони. Цей варіант Д. Бантиша-Каменського прийняв свого часу на віру у своїй роботі "История Малороссии" і такий авторитетний дослідник як М. Маркевич.

У свою чергу М. Костомаров у 80-х рр. XIX ст., маючи опубліковані у 1883 р. на сторінках "Киевской старины" результати допиту відомого прибічника І. Мазепи, полтавського наказного полковника Григорія Герцика, також не зміг остаточно відійти від версії поховання тіла гетьмана у Яссах. Тому він писав, що його тіло, відспіване у сільській церкві в присутності шведського короля, було відвезене й поховане в старовинному монастирі св. Георгія, розташованому на березі Дунаю, поблизу Галаца, потім перевезене до Ясс [11, с. 78].

І лише аналіз дослідниками першоджерел дозволив з певністю стверджувати, що після Варниці, останки І. Мазепи були поховані у церкві Святого Георгія, попередньо відомої як Єрусалимська церква, у м. Галац. Першим і найважливішим таким джерелом є літопис молдовського літописця Н. Костіна, який, при тому, що переплутав дату перепоховання з днем поховання гетьмана у Варниці, точно вказав на те, що "звідти перевезли тіло до Галацу та поховали у монастирі Святого Георгія" [12, р. 69].

Після урочистого богослужіння у Варниці, під час якого П. Орлик виголосив надгробне слово, Григор Орлик (син генерального писаря, а згодом – гетьмана України в екзилі П. Орлика. – автор) із одним волохом та двома челядниками А. Войнаровського відвезли тіло гетьмана до Галаца, поховали його у монастирі св. Юрія [9, р. 8]. Навіть дослідники XX століття не змогли з'ясувати час поховання останків І. Мазепи у Варниці у 1709 р. та їх перепоховання у Галаці у 1710 р. Тому, на наше переконання, внести повну ясність може лише посилання на першоджерела.

Першим з них є свідчення спадкоємця гетьмана – А. Войнаровського, який у складеному у 1716 р. заповіті, копія якого зберігається у шведському королівському архіві, писав про те, що, у зв'язку з необхідністю перепоховання І. Мазепи, не тільки розпорядився, щоб двоє його підлеглих супроводжували тіло гетьмана до м. Галац, а й виділив значну суму коштів для покриття витрат на проведення відповідних робіт зі спорудження гробниці та церемонії, а також сплати традиційної церковної служби за упокій душі на тривалий час.

А. Войнаровський заповів, як писав пізніше особисто, тисячу талерів "монастирю Галаца у Валахії, де поховано тіло його ексцеленсії, запорізького гетьмана Мазепи, мого покійного дядька по матері" [13, с. 255]. З цією метою проводилися окремі переговори з митрополитом та місцевим церковним кліром, який взяв на себе зобов'язання систематично згадувати ім'я І. Мазепи під час наступних служб у церкві Святого Георгія.

Цінним джерелом на користь підтвердження факту перепоховання тіла І. Мазепи у м. Галац є документально зафіксовані свідчення учасника та очевидця тих подій – полтавського наказного полковника Г. Герцика, який слідував за гетьманом до Молдови, пізніше був заарештований царськими агентами у Варшаві та на допиті у Москві у 1721 р., зокрема зазначив таке: "Гетьман помер у Бендерах, та після його смерті Пилип Орлик наказав йому супроводити тіло покійника до Галаца, де тамошній митрополит відправив похорон" [14, с. 94].

Оскільки з моменту перепоховання тіла І. Мазепи 18 березня 1710 р. в церкві Святого Георгія доля цієї споруди назавжди – до її знищення у 1962 році – виявилася пов'язаною з біографією українського гетьмана, є доцільним дещо детальніше зупинитися на історії цього культового центру.

Згідно з даними румунських дослідників, фортифікаційна споруда на високому березі Дунаю, – на місці давньої переправи через річку, одночасно з аналогічною фортецею, розташованою приблизно у 150 метрах вище за течією, були побудовані, за деякими даними, генуезькими купцями в оборонних цілях ще до виникнення придунайських князівств, а за іншими – місцевими боярами або торговцями. У будь-якому разі достеменно відомо, що ці культові комплекси, на відміну від більшості

інших церков, не були побудовані за кошти господарів країни. У середині XVII ст. обидві споруди (друга збереглася до наших днів і відома у Галаці як церква Пречистої Діви – автор), майже одночасно добудовані та перетворені на культові споруди, відповідно у 1447 та 1465 рр., зберігаючи при цьому сліди колишніх фортифікацій, зокрема замуrowані бійниці в їх верхніх частинах.

Відомо, що церква Святого Георгія у м. Галац з самого початку підпорядковувалася Церкві Святого Гробу в Єрусалимі, звідки і поширена в народі паралельна назва – Єрусалимська церква. Вона була однією з шести церков середньовічної Молдови, що мала такий статус, проте, на відміну від інших, користувалася певними привілеями. Зокрема, до державної казни в Яссах ця церква сплачувала найменші податки, оскільки основні її прибутки, згідно з розпорядженням молдовського господаря від 12 вересня 1704 р., надходили до Єрусалиму "для шанування нашої країни" [15, р. 161]. Саме цей стабільний зв'язок з Церквою Святого Гробу мав відіграти вирішальну роль у похованні останків І. Мазепи у Галаці.

Узагальнюючи існуючі короткі письмові повідомлення з цього питання та комбінуючи їх з результатами власних досліджень автора на місці подій, можна спробувати дати відповідь на одне з ключових запитань, пов'язаних з посмертною долею І. Мазепи, а саме: чому тлінні останки гетьмана так і не були доведені до Церкви Святого Гробу в Єрусалимі, де вони мали б бути поховані, згідно із усним заповітом самого І. Мазепи?

Як зазначалося, для цього існували певні сприятливі передумови: був виданий спеціальний дозвіл султана на перепоховання в Єрусалимі, А. Войнаровський заволодів коштами покійного гетьмана, що з точки зору фінансування транспортування його тіла до кінцевої точки не мало б створювати яких-небудь складнощів та, нарешті, з огляду на безпеку, яку міг би забезпечити Єрусалим – це було б ідеальне місце для вічного покою душі великого сина українського народу. Все це прекрасно розуміли і А. Войнаровський, і П. Орлик, як і всі решта причіпників виконання заповіту І. Мазепи, якого при житті пов'язували з Церквою Святого Гробу в Єрусалимі давні та міцні контакти. Тому організаторами операції щодо перевезення тіла до Єрусалиму місто-порт Галац і було обрано як транзитна точка для подальшого слідування водним шляхом до Середземного моря – далі – до Святих місць Близького Сходу.

Проте в ході реалізації цього неординарного, зокрема за технічними можливостями того часу плану, у Галаці виникли неочікувані складнощі. Сучасний румунський дослідник цього питання К. Келдерару у доповіді на Міжнародному семінарі у Галаці у 2007 р. зазначав: "Оскільки перетнути Дунай виявилось неможливим, А. Войнаровський, із дозволом господаря Молдови Ніколая Маврокордата, вирішив перепоховати Мазепу – у третій раз – у церкві у Галаці, яка підпорядковувалася Святому Гробу в Єрусалимі" [8]. Як виявилось, причиною призупинення перевезення останків православного гетьмана до Святих місць стала відмова капітанів турецьких кораблів, мабуть, виходячи з міркувань, пов'язаних з їх мусульманським віросповідання, які на той час були єдиними в Галацькому порту, прийняти на борту їх суден незвичний вантаж.

Організувати ж відповідне перевезення суходелом, перетинаючи, фактично, половину території Османської імперії з півночі на південь через суцільний мусульманський світ, уявлялося неможливим як з безпекової, так і з технічної точки зору, а, особливо, з огляду на кліматичні умови – наставав період швидкого весняного потепління. Саме тому було прийняте рішення – перепоховати останки гетьмана у Єрусалимській церкві у м. Галац, і, тим самим, хоча б у символічній формі, виконати заповіт покійного гетьмана.

Слід зазначити, що на той час церква Святого Георгія була однією з небагатьох кам'яних православних культових споруд у цьому порту на Дунаї. Розміщення на високому дунайському березі надавало їй величності в очах усіх мешканців та відвідувачів цього міста. Це була дещо незвичайна для молдовських церков XVII–XVIII ст. споруда, оскільки над колишньою фортецею була добудована дерев'яна вежа-дзвіниця. Притвор, що також був побудований пізніше у стилі бароко, мав два поверхи і фасад з вікнами-бійницями, що було характерно для багатьох аналогічних архітектурних комплексів того часу. В цілому ж, церква Святого Георгія представляла собою визначну культову споруду середньовічного Галаца.

Окрім цього, місце розташування церкви, у баченні українців, які супроводжували тіло покійного гетьмана, нагадувало високі кручі Дніпра, що мало б компенсувати неможливість його поховання на Батьківщині.

Влучними з цього приводу є спогади та міркування доктора В. Трепке, який відвідав м. Галац у 1932 році, у зв'язку з чим, зокрема, написав: "Монастир Святого Георгія, оточений високим парканом з дерева, стоїть на крутому й високому березі Дунаю; з широкого... подвір'я, яке простягається до самої кручі берега, під яким розкинулася пароплавна пристань... розгортається чудовий, майже безмежний краєвид на Дунай, який, як і безліч віків тому назад, "тихо, тихо воду несе", ховаючи в своїх глибинах силу таємниць людської, та, зокрема, слов'янської, а з нею й

української історії. За Дунаєм тягнеться зелений, трохи застелений сивиною простір придунайських лук, простягаючись аж до сиво-блакитно-туманних відног Балкан, що замикають собою широкий круговид. Подорожній, захоплений величчю і красою пейзажу, мимоволі переноситься думкою до берегів Дніпра з безмежними до нього прилягаючими лугами, які губляться, майорючи на горизонті, нагадуючи інколи якісь гірські масиви. Вибираючи місце для могили гетьмана І. Мазепи, його прибічники не випадково зупинилися на Монастирі Святого Георгія, з його таким своєрідним розташуванням. Той, кому не довелося спочивати над рідним Дніпром, мав лежати принаймні там, звідки вид нагадував рідний край, звідки тихим пливом старий Дунай мав приносити мовчазні звістки про долю гетьмана ген-ген далеко через Чорне море аж до України" [16, с. 23].

Через 75 років, автор цієї роботи, відвідуючи це місце, побачив сивий Дунай таким же мовчазним та могутнім, що нагадував Дніпро. Проте він і надалі зберігає не до кінця розкрити таємницю щодо точного місця поховання І. Мазепи, хоча сучасному досліднику відомо набагато більше про галацький відрізок історичної долі гетьмана, ніж нашим попередникам.

Проводячи паралель між перебуванням у Галаці В. Трепке у 1932 р. та нашим черговим відвіданням цього затишного міста на Дунаї у 2007 р., хочеться навести ще одне спільне спостереження, пов'язане зі збереженням історичної пам'яті про І. Мазепу. Тоді українському політичному емігрантові у Румунії стало відомо про те, що "під час Служби Божої у цій церкві ім'я гетьмана Івана Мазепи поминають у числі ктиторів. Але з якого часу, з якого розпорядження – це встановити не вдалося", – підсумував В.Трепке. Через три чверті століття автор цих рядків зустрівся з відвідувачами церкви Святого Георгія до її знесення у 1962 році. Серед них виявився і 78-річний професор Галацького університету "Нижній Дунай" М. Брудіу, який з подробицями розповів таке: у 1946 році, коли йому було 16 років, до церкви Святого Георгія, яку він відвідував як постійний прихожанин з дитинства, оскільки сім'я проживала поруч, завітав на велике свято сам митрополит Молдови того часу. В його присутності, настоятель церкви під час своєї проповіді окремо пом'янув І. Мазепу як глибоковіруючого християнина, який з великими почесними був похований посередині цього культового приміщення.

Спогади професора та його стаття "Галацький динаміт", надрукована у місцевій газеті "Dialog" № 2 за 1990 р., тобто відразу після відомих подій у Румунії 1989 р., коли вже можна було говорити правду про події минулого, присвячена останньому періоду існування церкви Святого Георгія та її зникнення з архітектурної карти міста, спонукали нас до додаткових пошуків місця поховання І. Мазепи та його могили.

Особливо болючою виявилася наступна констатація, зафіксована професором М. Брудіу в особистому листі, надісланого ним автору 22 грудня 2007 р., а саме: "Знищення церкви Святого Георгія у Галаці відбулося 28 жовтня 1962 р. Разом з нею зникло і місце поховання Мазепи". Ось чому, з метою додаткового з'ясування історії цієї споруди, а головне – долі гетьманської могили, опрацьовано широкий пласт першоджерел, спогадів очевидців, наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, публікацій засобів масової інформації, внаслідок чого вдалося зібрати та систематизувати значний за обсягом матеріал і виявити нові дані щодо галацької епопеї перепоховань останків І. Мазепи.

Перше, що, на наш погляд, потрібно відзначити було те, що ні супровідна група українців-мазепинців, ні місцеві священнослужителі не були готові до належного та невідкладного перепоховання тіла гетьмана всередині церкви Святого Георгія, навіть після того, як на це отримано дозвіл господаря та згоду митрополита Молдови. У цьому контексті зауважимо, що проведення тривалих і невдалих переговорів з капітанами турецьких суден, зв'язки з Яссами, підготовка власне цегляного склепу у приміщенні церкви забрало чимало часу, що поставило питання про тимчасове збереження труни з тілом І. Мазепи.

Мабуть, не без згоди місцевої церковної влади, вирішено до завершення всіх підготовчих робіт, щоб труна та відповідні речі були занесені до сусідньої, того ж канонічного підпорядкування церкви Пречистої Діви. Прилеглою вулицею, що з'єднувала церкви та яка до 1988 р. називалася Мазепиною, у березні 1710 р. пройшла відповідна процесія, що не могло залишатися непомітним місцевими мешканцями та відвідувачами м. Галац, які щодня торгували на ринку, що розміщувався у низині на майдані між двома церквами-фортецями або перебиралися саме у цьому місці через Дунай існуючими на той час засобами.

Усе це призводило до скупчення значної кількості місцевих та приїжджих осіб, які ставали свідками подій та носіями звісток про те, що відбувалися у двох церквах. Окрім цього, надгробна плита з непростим для карбування у камені відображенням гетьманського гербу, одноголового орла та написом могла бути виготовлена у майстернях церкви Пречистої Діви або певний час збережена біля її стін на виду в усіх відвідувачів.

Мабуть, цим пояснюється той факт, що у певної частини мешканців м. Галац тривалий час і, фактично до наших днів, церква Пречистої Діви ототожнюється з пам'яттю про І. Мазепу, в якій його поховано. Цьому, безперечно, суттєво посприяло зникнення з архітектурної карти міста церкви Святого Георгія, що, при наявності багатой народної пам'яті, породжує певні відхилення від достовірної інформації.

У будь-якому разі можна погодитися із думкою В. Трепке про те, що "церква Пречистої Діви є одним з монументів, хоч і не безпосередньо пов'язаний з іменем І. Мазепи, проте для нас – українців вона представляє собою історичний пам'ятник" [17, с. 4].

Аналізуючи першоджерела, мабуть варто звернутися до відповідних повідомлень сучасників подій, які, у тій чи іншій формі, хоч і дисперсно, зафіксували найважливіші аспекти, пов'язані з іменем І. Мазепи та діяльності його прибічників на території придунайських князівств. Серед них слід виокремлювати повідомлення молдовських літописців про російсько-турецьку війну 1711 р. та її наслідки для подальшої історичної долі тлінних останків та пам'яті про українського гетьмана, а також польського посланника, який, слідуючи до Стамбулу, завітав у ті часи і до Галаца. Зокрема, згаданий Н.Костін коротко, але достатньо влучно зафіксував у своєму літопису таке: "...тіло перенесли до Галаца і поховали у монастирі Св. Георгія, але й там він не знайшов спокою. Кажуть, що турки викопали домовину під час заколоту при господарі Думитрашку Воде (Кантемир), коли мешканці Галаца були підкорені, і викинули кістки гетьмана на березі Дунаю..." [12, р. 69–70].

Більш повну інформацію з цього приводу вміщує анонімний автор молдовського "Літопису родини Гика", який писав про те, "...після того, як Думитрашку Воде залишив Ясси, а генерал Рен – Бреїлу, татари почали захоплювати Нижню частину Країни. Деякі з них, об'єднавшись із турками-лазами, без згоди великого візира, напали на місто Галац, підкорили всіх мешканців, заточили їх у монастирі Св. Георгія, забравши всі речі, знайдені там. При всьому тому, що ця місцевість багато разів зазнала нападів, ніколи такого рабства та розорення місто Галац не зазнало, оскільки татари не лише підкорили християн та пограбували майно монастирів, а й розкопали навіть могили, підозрюючи, що люди поховали там свої речі. Тоді ж вони відкрили і могилу гетьмана Мазепи, розташованому у монастирі Св. Георгія, та викинули його останки на берег Дунаю" [18, р. 117].

Насамперед, слід зазначити, що йдеться про невдачу для царя Петра І російсько-турецьку війну 1711 року, в якій, брала участь, підпорядкована Османській імперії, Молдова. Призначений 23 листопада 1710 р. господар цієї країни Д. Кантемир зробив несподіваний військово-політичний жест: через півроку підписав з Петром І таємну угоду про співробітництво (м.Луцьк, 13 квітня 1711 р.), а 18 липня 1711 р., напередодні вирішальної для цієї війни битви біля с. Стенілешть на Пруті, покинув столицю Молдови та перейшов з військом та оточенням на бік Петра І. Дії молдовського господаря викликали жорстку реакцію з боку турків та їх союзників-татар, що мало негативні наслідки і для могили І. Мазепи.

За твердженням І. Борщака та Р. Мартеля, довідавшись про це святотатство, над могилою І. Мазепи, мазепинці "почали негайно шукати за тілом Мазепи, а віднайшовши його поклали знову у давній гріб, який відновили: тільки розбитої долівки не направили, залишаючи її у такому самому стані на спомин злочину" [19, с. 102].

К. Келдерару зазначає, що після відходу татар і турків з Галацу, останки І. Мазепи були повернуті до церкви Святого Георгія і вчетверте перепоховані. Слід зазначити, що після цього на достатньо тривалий час, приблизно до 1835 року, – місце поховання І. Мазепи ніким не було стривожене. Підтвердженням цьому факту є і запис у щоденнику П. Орлика, коли він у 1722 р., вже як гетьман України, відвідав Галац, мандруючи до Туреччини занотував наступне: "10 червня 1722 р. Прибуваємо до Галацу по Дунаю у доброму стані... Мешканці прийняли нас з великими почестями. У вечорі був у церкві Святого Георгія, де побачив гріб небіжчика Мазепи, помився за його душу і відмовив молебень за його душу, жаліючи, що такий чоловік не може мати більш поважну могилу. Вийшовши з церкви, стояли ми короткий час над Дунаєм..." [20, с. 13].

Втім, як пише К. Келдерару, про І. Мазепу поступово починають забувати, хоча цього не допускали українці-патріоти, які час від часу відвідували місце вічного покою І. Мазепи. Так, П. Величковський, який у 21-річному віці перейшов на службу до Молдовської православної церкви, тим самим відтворюючи відповідний жест Петра Могили, двічі побував у Галаці, слідуючи у XVIII ст. до Афонської гори у Греції та на зворотному шляху. З цієї нагоди П. Величковський та супроводжуючі його особи відвідали церкву Святого Георгія, у якій молилися за упокой душі українського гетьмана.

У 1811 році, під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр., продовжуючи цю традицію, у Галаці перебував офіцер російської армії і, водночас, український патріот, історик Мартос, який мав можливість відвідати могилу І. Мазепи у церкві Святого Георгія. У своїх записках він зазначав, що

І. Мазепа помер далеко від своєї батьківщини, захищаючи її незалежність. Він був борцем за свободу, якого покоління, що слідуватимуть за ним, повинні його шанувати [21, р. 179].

Збереження місця поховання гетьмана в одному з основних адміністративних, торгівельних та духовних центрів на Нижньому Дунаї надавала можливість багатьом поколінням українських задунайських козаків – нащадків запорожців упродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст. побувати на могилі І. Мазепи. Як відомо, центр новоствореної Задунайської Січі спочатку знаходився у с. Караорман, що у центрі Дельти Дунаю, після 1785 року – у с. Сеймени на тому ж правому березі Дунаю, що і Галац і дуже близько до цього міста, а пізніше – у с. Нижній Дунавець, розташованому приблизно у 70 км від Галацу нижче по Дунаю [22, р. 20].

Таким чином, десятки тисяч запорозьких козаків після трагічних подій 1775 року розселилися в усьому регіоні Нижнього Дунаю. Вимушене переселення, аналогічне тому, яке пережило покоління І. Мазепи майже сім десятиліть тому, оживило пам'ять про опального гетьмана серед козаків-переселенців, що сприяло відвідуванню ними міста Галац. Тут вони часто бували як у торгівельних та господарських справах, так і на богослужіннях у монастирі Святого Георгія, у якому щоразу у своїх молитвах згадували гетьмана І. Мазепу. Постійно діюча переправа через Дунай у Галаці привертала увагу будь-якого подорожуючого, чи то українського, чи зарубіжного, до цієї церкви, що розташовувалася у декількох десятках метрів від переправи через Дунай та яка зберегла пам'ять про І. Мазепу.

Існував і набагато суттєвий мотив для частого відвідування козаками та їх священнослужителями м. Галац. Він також залишається маловідомим для дослідників. Йдеться про важливий елемент процедури обрання або призначення священнослужителів у задунайських козацьких січах. За умов повного відриву задунайських козаків від української церкви, їх нові священнослужителі були вимушені отримувати благословення у митрополитів тодішньої православної Молдови, що також, як і козаки, була підвасальною Османській імперії. Зрозуміло, що всі дороги з Дельти Дунаю до Ясс і у зворотному напрямі вели через Галац.

У контексті взаємозв'язків задунайського козацтва з православними церквами Молдови та Валахії того часу хотілося привернути увагу читача ще на один маловідомий факт. Певна частина колишніх кошових або писарів Задунайської Січі похилого віку, поповнювали ряди ченців при молдовських та валаських монастирях. Такими, згідно з даними румунських дослідників, стали кошовий Литвин та один з писарів І. Мазепи Василь Безрукий, які постриглися у монахи при монастирі Пояна Мерулуй, що біля м. Римнику Серат. Цікавим є те, що бажання В. Безрукого бути поруч зі своїм гетьманом було настільки сильним, що він виявився з часом спроможним побудувати у м. Галац церкву з характерним для українських козаків храмом Святої Параскеви [22, р. 21].

Тимчасовій втраті історичної пам'яті про І. Мазепу сприяло посилення у Молдові та у Валахії упродовж XVIII – першої половини XIX ст. позиції маріонетних ставлеників Османської імперії: у цей період не лише світська влада, але й церковна структура майже повністю були віддані Стамбулом в руки греків-фанаріотів, які не тільки стали витіснити староукраїнську мову з церковного богослужіння, а забули, у нашому випадку, про те, що у церкві Святого Георгія у м. Галац поховано І. Мазепу. У першій половині XIX ст., – пише К. Келдерару, – ця церква занепала через неналежне грецьке адміністрування. У 1842 р. рештки тіла І. Мазепи були у черговий раз перепоховані біля входу до церкви Святого Георгія, де була встановлена нова мармурова плита [12, р. 69].

У 1877 р. точне місце розташування могили І. Мазепи – праворуч від входу до церкви, – бачив М. Тобілевич (1856–1936 рр.), визначний український театральний діяч, відомий під псевдонімом Микола Садовський. У зв'язку з тим, що під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. він перебував на російській військовій службі, на шляху з Бендер, де розташувався 56-й піхотний Житомирський полк, до Болгарії, на короткий час його частина зупинилася у Галаці. М. Садовський, нічого про це не підозрюючи, повторив посмертний шлях І. Мазепи з Бендер до Галац. Пізніше, у 1917 році, на хвилі українського національного відродження внаслідок Лютневої революції, вже як відомий театральний діяч, він писав у спогадах про перебування у Галаці і свою зустріч з історією. М. Садовський, зокрема, зазначав: "...20 квітня 1877 р. ми перейшли молдовський кордон біля Баштажаки і через два тижні прийшли в Галац. Тут відпочивали кілька днів. Блукаючи від нудьги по місту, я зайшов у галацький собор. Роздивляючись його архітектуру та убрання, я запримітив чиюсь гробничку, на яку, увійшовши, не звернув навіть уваги. Гробничка стояла самотньо, мов сирітка, праворуч як увійти у церкву. Я підійшов. Роздивляюсь. Біла, невеличка, завбільшки як скриня на колесах, гробниця з мідною дошкою зверху і навколо мідними латинськими літерами напис: "Іван Степанович Мазепа, гетьман славного низового війська Запорозького і всієї України..." Неначе хто обухом мене ударив в чоло! Я остовпів. Коли б знав, серед чистого ясного дня гримнув грим і блискавка упала б на землю біля моїх ніг, здається, не так би мене здивувало, як те, що я побачив. Не вірю своїм очам. Читаю знов. Так. Вірно. Він! Де фарб набрати, щоб змалювати, де слів достати,

щоб з'ясувати, ті почуття, які опанували тоді всю істоту! Боже мій! Боже мій! Скільки важливих думок зразу налетіло і роєм обсіло мою голову! Ти, славний гетьмане, ти, останній нащадку колишньої вільної, багатой, свободолюбної України! Ти, поборнику святий, що не хотів себе лічити рабом серед зграї донощиків, блюдолизів, підніжків, грязі й рабів! Це ти! Так ось де ти знайшов собі місце довічного покою! А нас дурнів, учать історії грецької, римської, середньовічної і таке інше, а свої дасть Бог! Через те й не знаємо про твою вічну оселю! Аж вона ось де! І я низько вклонився гробниці того славного патріота, що бажав здобути щастя, волю й честь своїй рідній, бездольній країні, і, знесилившись у тяжкій боротьбі, поліг у далекій чужині, анафемою затаврований... Спи спокійно вічним сном тепер, старий батько гетьмане! Не бійся, ніхто тут не посміє турбувати твої старечі кості. Ніхто тут не зруйнує твоєї убогої оселі, як зруйнували той розкішний палац у Батурині. За те, що батько Богдан колись допомагав молдованам здобути собі самостійність, вони вдячно подарували тобі клаптик земельки й тим захистили від потали твоє тіло! ...І ще раз глянувши на дорогу і святу могилу я вийшов із церкви, повний тяжких дум, які не покидали мене весь той день" [23, с. 97–98].

При емоційній завантаженості спогадів М. Садовського та, можливо, при не зовсім точному відтворенні, через сорок років, з пам'яті надмогильного надпису, його свідчення щодо місця наявності та розташування могили І. Мазепи є винятково цінними. Вони однозначно підтверджують усі раніше наведені факти щодо перепоховання праху І. Мазепи, праворуч від входу до церкви Святого Георгія в Галаці.

Проведена на місці робота, зустрічі з фахівцями-істориками м. Галац та вивчення відповідних документів, дають підстави стверджувати, що процес перенесення у 1881 р. існуючого до того цвинтаря при церкві Святого Георгія не стосувався могили І. Мазепи. Мабуть, через повагу до похованих там постатей, карантинна служба м. Галац обмежилася лише перенесенням плити з двоголовим орлом до центру широкого та по-новому облаштованому входу до відремонтованої культової споруди. Наявність такої масивної мармурової плити безпосередньо на цьому місці мало б надати храмові додаткової значимості.

Першими українцями, які усвідомили це, разом з необхідністю відтворення історії І. Мазепи в Румунії, виявилися представники українських політичних та воєнних емігрантів, які силою історичних обставин, у міжвоєнний період також опинилися на території цієї країни. Вони виявилися спроможними не тільки дослідити маловідомі сторінки та зберегти історичну пам'ять про українського гетьмана в Румунії, а й розповсюджувати відповідну інформацію серед української еміграції міжвоєнного періоду в цілому. Так, українська еміграція в Румунії із самого початку прибуття до цієї країни на початку 20-х рр. XX ст. поставила за мету зафіксувати існуючі на той час дані щодо слідів І. Мазепи в Румунії, систематизувати та зробити їх загальнонаціональним надбанням. Проте відразу цього зробити не вдалося, оскільки негаразди, пов'язані з початковим етапом перебування в еміграції, відтермінували час, коли стало можливим досліджувати це питання безпосередньо.

Наприкінці 20–30-х рр. XX ст. долею І. Мазепи паралельно займалися дві структури української еміграції. З одного боку, управа Українського військового товариства у Франції, що звернулася до представника армії Української Народної Республіки в Румунії, полковника Гната Порохівського з проханням з'ясувати обставини, пов'язані з історією І. Мазепи в Румунії, а з іншого – Український науковий інститут у Варшаві доручив В. Трепке дослідити цю проблему.

Внаслідок координації зусиль керівництва політичної та військової еміграції в Румунії, упродовж 1929–1932 рр. у м. Галаці перебувала низка українських дослідників, які, ретельно вивчивши ситуацію, щодо румунського сліду І. Мазепи і, на основі зібраних даних, оприлюднили на сторінках тижневика "Тризуб" публікації, головними з яких є роботи М. Галина "Могила гетьмана Мазепи", В. Поперешнього "Про могилу гетьмана Мазепи" [20], В. Трепке "Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепи в Румунії" [17] тощо.

Окрім цього, у 1933 р. у Львові, під редакцією Левка Лепкого вийшов XII щорічний альманах "Червоної калини", на сторінках якого В. Трепке надрукував аж три статті, присвячені І. Мазепі, а саме: "Пам'яті Гетьмана Івана Мазепи", "На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи" та "Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи", які, разом з роботами інших авторів на цю тематику, прояснили чимало нових аспектів, пов'язаних з молдовським періодом життя українського гетьмана.

На наш погляд, проведена представниками української еміграції міжвоєнного періоду колосальна робота щодо збереження та популяризації історичної пам'яті про І. Мазепу заслуговує на окрему увагу дослідників. В. Трепке вважав, що: "Розшукати мусять українці всі ті цінні для них пам'ятки, відмітити місця їхні і те, що знайдуть з останків великих небіжчиків мусять перевести у свій час до України, щоб поховати у народному Пантеоні" [24, с. 18].

Вважаємо, що настав час повернути прах І. Мазепи до України. Капсулу із землею із символічного місця його поховання у Галаці привезено автором цієї статті у жовтні 2009 р. та передано на збереження в Музей гетьманства у Києві.

Отже, формування української еміграції в Румунії та доля її представників пов'язана з першою хвилею еміграції часів І. Мазепа та його оточення, а також інших емігрантів, які силою обставин потрапили на її територію.

Список використаних джерел

1. Трошинський В. П. Українці в світі. Т. 15 / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавн. дім "Альтернативи", 1999. – 351 с.
2. Віднянський С. Українсько-румунські відносини у загальноєвропейському контексті / Віднянський С. // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Матеріали міжнародного симпозіуму. – Сату-Маре, Румунія, 1999. – С. 445–450; Віднянський С. Історичні аспекти українсько-румунського діалогу / Віднянський С., Смолій В. // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Клуж-Напока: Сату-Маре, 2007. – С. 14–17; Віднянський С. Процеси національного самовизначення на Буковині у 1918 р. та її включення до складу Румунського королівства / Віднянський С. // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Клуж-Напока: Сату-Маре, 2007. – С. 166–172; Віднянський С. Українські землі у складі Польщі, Румунії і Чехословаччини / Віднянський С., Рубльов О. // Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. – К., 2008. – С. 430–493.
3. Маланюк Є. Ясновельможний пан Мазепа – тло і постать / Євген Маланюк. – К., 1991. – 48 с.
4. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / Микола Андрусяк. – К.: Обереги, 1991. – 46 с.
5. Рендюк Т. Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий / Теофіл Рендюк. – К.: "АДЕФ-Україна", 2010. – 447 с.
6. Порохівська-Андрич О. Полковник Гнат Порохівський – борець за незалежність України / Порохівська-Андрич О. – Бухарест, 2007. – 87 с.
7. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепа / Возняк М. // Мазепа. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 116.
8. Căldăraru C. Hatmanul Mazepa și Biserica Sfântul Gheorghe din Galați. Destine cu un sfârșit asemănător. Raport prezentat la Simpozionul științific internațional "Din istoria Galațului" / Căldăraru C. – Galați, 11 noiembrie 2007.
9. Râpă Buicliu D. Informații istorice privind personalitatea, sfârșitul și locurile de înhumare ale marelui hatman ucrainean Ivan S. Mazepa / Râpă Buicliu D. // Dominus. – Februarie 2003. – P. 8.
10. Răileanu N. Carol al XII și Ivan Mazepa în Moldova / Răileanu N. // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean. – 1999. – P. 249.
11. Історичні монографії Миколи Костомарова. Том XI. Мазепа. Часть II. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського. – 1896. – С. 78.
12. Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile Vodă / Costin N. // Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei. II. – București: Ediția a II-a, Mihail Kogălniceanu. – 1872. – P. 69–70.
13. Ричка В. Румунський слід Івана Мазепа / В. Ричка // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – P. 255.
14. Луців В. Життя і смерть гетьмана Мазепа на чужині / Луців В. // Іван Мазепа. Художньо-документальна книжка. – Київ: "Веселка", 1992. – С. 94.
15. Velescu O. Biserica Sf. Gheorghe din Galaț. Extras / Velescu O. // Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare. II. – 1969. – P. 161.
16. Трепке В. Паломництво на могилу Гетьмана Мазепа / Трепке В. // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. – Львів, 1933. – С. 23.
17. Трепке В. Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепа в Румунії / Трепке В. // Тризуб. – Число 36 (344). – 18 вересня 1932. – С. 4.
18. Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754. – București. – 1935. Ed. N. Camariano și A. Camariano-Cioran. – P. 117.
19. Борщак І. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Борщак І., Мартель Р. – К., 1991. – С. 102.
20. Поперешній В. Про могилу гетьмана Мазепа / Поперешній В. // Тризуб. Щоденник. – Число 40 (248). – 26 жовтня 1930. – С. 13.
21. Borschak E. Vie de Mazepa / Elie Borschak et Rene Martel. – Paris, 1931. – P. 179.
22. Omer S. Naholii / Omer S. // Magazin istoric. – Aprilie 2004. – Nr. 4. – P. 20.
23. Пилипчук Р. Микола Садовський над могилою Івана Мазепа / Пилипчук Р. // Іван Мазепа. – С. 97–98.
24. Трепке В. На розшуках за могилою Гетьмана Мазепа / Трепке В. // Історичний календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. – Львів, 1933. – С. 18.

Теофіл Рендюк

УКРАИНСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В РУМЫНИИ

Стаття посвящена актуальній темі – изучению малоизвестных в Украине фактов формирования украинской эмиграции в Румынии и судьбе ее представителей в течение 1709–1940 гг. Впервые исследуется тесное взаимодействие между первой волной украинской эмиграции в Молдавии и Валахии времен пребывания там Ивана Мазепы и его окружения и нашими соотечественниками, которые вследствие различных обстоятельств оказались в пределах современной Румынии в разные исторические периоды.

Ключевые слова: Румыния, Молдавия, Валахия, украинская эмиграция, Иван Мазепа.

Teophil Rendyuk

UKRAINIAN EMIGRATION IN ROMANIA

Article is devoted to the actual topic – the study of little-known facts of the formation in Ukraine of the Ukrainian emigration in Romania and the fate of its representatives during 1709–1940 was first studied close interaction between the first wave of Ukrainian immigration in Moldova and Wallachia time being there Ivan Mazepa and his environment and our fellow citizens, that due to various circumstances now modern Romania in different historical periods.

Key words: Romania, Moldova, Wallachia, Ukrainian emigration, Ivan Mazepa.